

Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship

BART CLAES*

L. Walgrave, Willan Publishing, Devon, 2008, 240p.

‘There is nothing as practical as a good utopia’ (p. viii). Met deze gevleugelde woorden duidt Lode Walgrave in het voorwoord de ingeslagen weg die hij bewandelt doorheen zijn boek ‘Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship’. ‘Restorative justice will be presented as an ideal way of doing justice in an ideal society, while understanding it is a kind of utopia’ (p. viii). De toon in zijn boek is van in het begin gezet. Walgrave wil aan de lezer een utopisch beeld meegeven van wat herstelrecht zou kunnen betekenen. De motivatie in het presenteren van deze ideale wijze van recht doen ligt in een viertal redenen. Allereerst is een zodanig utopisch beeld noodzakelijk om te vermijden dat onze gemeenschap ten onder zou gaan aan cynisch egoïsme. Ten tweede hebben we motivationele bakens nodig als referentie naar verder toekomstig herstelgericht (denk)werk(en). Dit utopische denkbeeld kan ook een bron van hoop zijn en dit vooral wanneer enige vooruitgang op het terrein zichtbaar wordt. Als laatste stelt Walgrave dat deze utopie noodzakelijk is voor het blijvend behouden van de motivatie tot verdere acties en verbeteringen.

Niet alleen de toon maar ook de doelstellingen van dit boek worden zo klaar als een klontje gepresenteerd: ‘for reasons of clarity’ (p. 3). Meer dan een decennium geleden vergeleek Ezzat Fattah (1999) het herstelrechtelijk gedachtegoed al met een *leitmotiv* dat voor verschillende mensen verschillende dingen is gaan betekenen. Jim Dignan en Michael Cavadino (1998: 139) voegden er aan toe dat het tot nog toe onduidelijk was wat het herstelrecht nu precies is. Walgrave wil antwoorden geven en duiden wat voor hem de essentie van herstelrecht is. Op het niveau van het concept en de socio-ethische en ideologische lagen wil hij duidelijkheid scheppen. Helderheid ook over het introspectieve uitgangspunt dat gehanteerd wordt in het schrijven van dit boek. Walgrave verduidelijkt dat hij zijn eigen gevoelens, gedachten en socio-ethische intuïtie tot bron van overdenkingen maakt. Het risico op evangelisch en moraliserend prediken schuilt echter om de hoek. Walgrave erkent dit risico en sluit een vorm van ‘evangelisme’ (p. 3) niet uit. ‘The clarity I am pursuing and the ethical foundations I will seek cannot but be personal’ (p. 4). Hij stelt dit te ondervangen door blijvend oog te hebben voor empirisch wetenschappelijk materiaal en zijn argumenten open te stellen voor discussie en kritiek. Het boek bestaat, naast een inleiding en een epiloog, uit zes hoofdstukken. In wat volgt, overlopen we de verschillende hoofdstukken.

In het *eerste hoofdstuk* geeft Walgrave zijn visie op herstelrecht, die bij tijden afwijkt van de hoofdstroom van auteurs. Doorheen dit hoofdstuk beargumenteert Walgrave de weg die hij heeft afgelegd in het definiëren van herstelrecht. Aan de definitie van herstelrecht als ‘every action that is primarily oriented toward doing justice by repairing

* Wetenschappelijk medewerker (FWO), vakgroep Criminologie, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel (VUB). (bart.claes@vub.ac.be)

the harm that has been caused by a crime' (Bazemore en Walgrave 1999: 48) wordt gesleuteld. Herstelrecht definieert Walgrave nu als 'an option for doing justice after the occurrence of an offence that is primarily oriented towards repairing the individual, relational and social harm caused by that offence' (p. 21). The focus verschuift van 'actie' naar 'optie' aangezien herstelrecht meer is dan een set van acties of programma's. Hoofdbestanddeel blijft het herstellen van de schade veroorzaakt door het strafbare feit. Walgrave benadrukt ook de productgerichtheid in zijn definitie. Herstel is het doel en een proces of actie als herstelbemiddeling een methodiek. Herstel als doel maakt een maximalistische versie van herstelrecht mogelijk. Deze maximalistische visie werpt hij op als een alternatief voor het bestaande strafrecht. Binnen deze maximalistische visie blijven gerechtelijke ingrepen of sancties mogelijk. Met het oog op herstel zijn dwingende verplichtingen naar de dader niet uit te sluiten. Dit thema van dwang wordt in het volgende hoofdstuk nog verder uitgespit. Herstelrecht krijgt in dit hoofdstuk ook de status van nieuw paradigma toegewezen. Een paradigma dat zich tegenover het punitieve apriorisme dient te plaatsen om zo het coöpteren van herstelrechtelijke programma's binnen het huidige strafrechtelijke systeem te vermijden. Voor Walgrave blijft het noodzakelijk in de verdere ontwikkeling van nieuwe herstelrechtelijke inzichten om de dichotomie tussen strafrecht en herstelrecht te behouden.

In het *tweede hoofdstuk* werkt Walgrave verder op enkele eigenschappen die hij aan herstelrecht heeft meegegeven. Binnen een maximalistisch perspectief kan een dader verplicht worden tot een herstelrechtelijk programma waarbij enige druk of dwang op de dader uitgeoefend mag worden. Walgrave spreekt binnen deze context van 'reparative sanctions' (p. 45). Dwang mag daarbij niet gelijkgesteld worden met straf. Het onderscheid ligt in het leed, de intentie en het verband tussen de intentionele leedtoevoeging en het daarvoor begane kwaad. Wanneer er één van deze drie elementen niet aanwezig is, kan er voor Walgrave niet gesproken worden van een straf. Het straffen is een intentionele leedtoevoeging terwijl herstel een actie is met het opzet leed of schade ongedaan te maken. Kortom, herstelrecht heeft herstel als doel en kiest uit de beschikbare middelen om dat doel te bereiken. Daarenboven, beargumenteert Walgrave, het strafrecht werkt niet, noch in herstel voor de slachtoffers noch als rehabilitatie voor de daders. En, ook een socio-ethische rechtvaardiging van straffen blijft nog steeds afwezig. Het strafrecht moet vervangen worden door iets beters en de vraag voor de komende twee hoofdstukken luidt dan ook: kan herstelrecht dat 'something better' zijn (p. 66)?

In het *derde hoofdstuk* gaat Walgrave op zoek naar de socio-ethische gronden voor herstelrecht. Deze gronden gaan terug tot de fundamentele *raison d'être* van het strafrecht. De kwaliteit van sociale relaties en leven worden gewijzigd bij het plegen van misdrijven. Het doel dient gericht te zijn op het herstellen van deze kwaliteit van leven. In plaats van orde in de maatschappij op te dringen door strafrechtelijke interventies, biedt herstelrecht de mogelijkheid om via coöperatieve processen te zoeken naar oplossingen in het herstellen van de levenskwaliteit. Herstelrecht neemt zich voor de kwaliteit van de menselijke verhoudingen en van het sociale leven te herstellen. Het is net deze doelstelling die het herstelrecht naar voren schuift als hoogste goed in het reageren op een misdrijf. Walgrave komt hierbij op thema's en begrippen als communautarisme en de gemeenschap. Deze laatste schuift Walgrave niet alleen als middel, waar dader en slachtoffer elkaar kunnen vinden, maar ook als doel naar voren. Overlegde oplossingen voor misdrijven en conflicten komen nu eenmaal een constructief

gemeenschapsleven meer ten goede dan opgelegde conflictbeslechtingen. In het beantwoorden van de vraag waarom dader en slachtoffer wensen bijeen te komen om te zoeken naar een constructieve oplossing voor beiden, introduceert Walgrave de notie *common self-interest* of gemeenschappelijk eigenbelang. Constructieve oplossingen waarmee de betrokken partijen vrede hebben is beter voor de kwaliteit van het sociale leven en deze kwaliteit is een essentiële voorwaarde voor de realisatie van ieders eigen belangen. Hierbij verwijst Walgrave naar Boutellier (2000:15). 'Our solidarity is not a value in itself, but is based on the recognition and acknowledgement of each other's possible suffering' (p. 82). Deze notie van gemeenschappelijk eigenbelang duidt de intrinsieke en permanente spanning tussen de neiging om aan ons eigenbelang te voldoen en de ethische norm van kanalisering van ons eigenbelang via een gemeenschappelijk belang. Slachtoffer en dader (h)erkennen een belang te hebben in het vinden van een constructieve oplossing. Het eigenbelang van dader en slachtoffer wordt binnen een herstelrechtelijk kader geïntegreerd in een project van gemeenschappelijk eigenbelang. In hoofdstuk zes verbreedt Walgrave deze notie over criminaliteit heen naar allerlei vormen van sociale, educatieve, politieke en conflictoplossende praktijken. Herstelrecht is een onderdeel van een sociale beweging. Verderop hierover meer.

In het *vierde hoofdstuk* neemt Walgrave de proef op de som en gaat na op welke wijze de herstelrechtelijke ambities realiseerbaar zijn. Walgrave erkent dat de bestaande herstelrechtelijke praktijken niet allemaal gestoeld zijn op zijn socio-ethische benadering van herstelrecht. De meerderheid van deze praktijken hebben wel hun grond in instituten die gelijkaardige uitgangspunten in het hart dragen. Zij zijn gebaseerd op een algemeen geloof dat herstelgerichte processen 'beter', 'constructiever' of 'rechtvaardiger' zijn dan het straffende apriorisme en formalisme van het huidige strafrechtelijke en justitiële systeem. Walgrave gaat ook op zoek naar antwoorden op de onderzoeksvraag die van bij de opkomst van het herstelrecht deze praktijken en processen vergezeld heeft. Bereiken deze herstelgerichte praktijken wat ze beloven? Een overzicht van enkele onderzoeksbevindingen duidt enkele mogelijkheden van herstelgerichte praktijken. Walgrave constateert ook moeilijkheden bij het voeren en interpreteren van wetenschappelijk onderzoek naar deze herstelgerichte praktijken. Zo zijn deze praktijken vaak te situeren op verschillende interventieniveaus in de gerechtelijke procedure. Zij richten zich ook op verschillende groepen van deelnemers die participeren op basis van een verscheidenheid aan mogelijke kenmerken en problemen. Walgrave tracht een theoretisch kader te construeren waarin deze variabelen en mechanismen, die een rol kunnen spelen bij het voeren van empirisch onderzoek naar herstelgerichte praktijken, ondervangen kunnen worden. Dit kader omvat vier niveaus: de wettelijke en institutionele voorwaarden, de veelheid aan eigenschappen van de herstelgerichte praktijk op zich, de mogelijke verscheidenheid aan uitkomsten van de praktijk en een adequaat onderzoeksdesign. Walgrave pleit daarbij voor wetenschappelijk onderzoek dat zich in de toekomst meer richt op het verklaren van theoretische kaders en meer aandacht heeft voor de emotionele component in herstelrechtelijke praktijken.

Walgrave bouwt verder op zijn maximalistische visie op herstelrecht. Na zijn definiëring en positionering tegenover het strafrecht, de socio-ethische onderbouwing en het aanhalen van empirisch materiaal dat zijn verhaal ondersteunt, dient de introductie van een herstelrechtelijk justitieel systeem zich aan. En de lat ligt hoog in het *vijfde hoofdstuk*. Walgrave gaat op zoek naar een systeem 'that combines the widest possible scope for decisive inclusive processes with mechanisms of coercion, while safeguard-

ding essential individual rights' (p. 138). Doelstelling is om een model van institutionalisering, gebaseerd op herstelrechtelijke principes en theoretische reflecties, uit te werken. De institutionalisering van herstelrecht is namelijk onvermijdelijk en vindt daarboven plaats in een niet perfecte maatschappij. Weliswaar zijn hieraan enkele risico's verbonden (Aertsen e.a. 2006) maar deze zijn volgens Walgrave te ondervangen. Institutionalisering dient te starten vanuit een sterk conceptueel model van socio-ethische, theoretische en rechtsbeginselen en te worden ondersteund vanuit wetenschappelijk onderzoek. Op basis van de eerdere werken van Braithwaite (2000) en Dignan (2002) introduceert Walgrave een eigen herstelrechtelijk systeem of piramide van herstelrechtelijke rechtshandhaving. Onderaan de piramide vinden we de meest laagdrempelige wijze van conflictbeslechting in buurten en wijken. Daarboven worden herstelrechtelijke praktijken met meewerkende daders toegepast. Een trede hoger in de piramide vinden we de gerechtelijke interventies. Bovenaan vinden we de opsluiting voor daders die om veiligheidsredenen voor een bepaalde periode geen plaats hebben in de maatschappij. Voor deze laatste categorie van daders neemt Walgrave een duidelijk standpunt in. 'We must probably fall back on traditional punitive principles to be applied to serious offenders who are unwilling to participate in deliberation, and who are likely to reoffend seriously' (p. 154). Walgrave ziet geen andere mogelijkheid dan het *actuarial justice* en *new penology* model. Druk en dwang zijn over het gehele herstelrechtelijk systeem aanwezig en worden gradueel opgevoerd. Zelfs op het meest laagdrempelige niveau van conflictbeslechting is de mogelijkheid tot dwang impliciet aanwezig. Meer nog, dwang is ook op dit niveau noodzakelijk. Voor slachtoffers is dit een signaal dat slachtofferschap niet aanvaard wordt en hun schade hersteld dient te worden. Daders krijgen hierdoor de boodschap dat zij niet aan hun verantwoordelijkheid kunnen ontkomen. Verder in het hoofdstuk besteedt Walgrave nog aandacht aan rechtswaarborgen. De bestaande rechtswaarborgen binnen het strafrecht komen binnen het herstelrecht onder druk. Het nastreven van herstel als doel veronderstelt dat er ook ruimte gelaten wordt voor informele beraadslagingen en dit in tegenstelling tot de strikt formele wijze van handelen met professionals in het bestaande systeem. Aan de hand van enkele rechtswaarborgen illustreert Walgrave de druk op de traditionele rechtswaarborgen in het herstelrecht.

In het zesde en laatste hoofdstuk plaatst Walgrave herstelrecht binnen een bredere beweging gericht op een meer rechtvaardige en participatieve democratie. Het herstelrechtelijk institutioneel model van hoofdstuk vijf wordt gekoppeld aan de thema's actieve participatie en gemeenschappelijk eigenbelang van hoofdstuk drie. Vanuit deze bundeling poneert Walgrave zijn ideaal maatschappelijk bestel. Een goede maatschappij vertrekt vanuit een responsieve staatsmacht, een overheid die zich onthoudt van onnodige *top-down* interventies die de kwaliteit van het samenleven niet ten goede komen. Een democratische staatsvorm staat ook ten dienste van het gemeenschappelijk belang en burgers worden via participatie en overleg actief betrokken. Walgrave klaagt de verschrompeling van deze burgerparticipatie aan. Tendensen als de globalisering, de stijgende gevoelens van onzekerheid en onveiligheid, de opkomst van het risico-denken en het consumptiegedrag van de burger naar de overheid toe worden als oorzaken aangereikt. 'All this feeds the penal populism of governments', besluit Walgrave (p. 178). Echter, er zijn ook verzetshaarden en afwijzingen van deze pessimistische evoluties op te tekenen. Herstelrecht is er zo één. Participatie en overleg, opnemen van verantwoordelijkheid en constructieve oplossingen staan centraal binnen het herstelrechtelijk gedachtegoed en zijn praktijken. Walgrave illustreert dit

met de verder uitdijende herstelgerichte praktijken op niet misdrijfgerelateerde terreinen als conflictoplossing in buurten en op scholen. Herstelrecht behelst meer dan een andere vorm van omgaan met misdrijven. Herstelrecht kadert binnen een bredere sociale beweging voor een betere kwaliteit van het sociale leven. Howard Zehrs metaphoor van herstelrecht als een 'widening river' (Zehr 2002, 62) verruimt Walgrave naar een 'delta, which irrigates the parched democracy with the participatory potential of citizens who take up their responsibility to find constructive solutions' (p. 196). Ook de sociale wetenschappen en de criminologie hebben een rol te vervullen binnen deze bredere sociale beweging. Zij hebben niet alleen als opdracht het maatschappelijke debat te voeden met nieuwe inzichten. Beide spelen ook een cruciale rol in het bieden van weerstand tegen het huidige pessimistische verhaal. De criminologie heeft een maatschappelijke verantwoordelijkheid op te nemen die daarenboven zal vermijden dat zij ingekapseld zou worden in het huidige punitieve populisme. Meer nog, herstelrecht biedt aan de criminologie verscheidene nieuwe invalshoeken in het kijken naar het misdrijf, de dader en het slachtoffer. Herstelrecht gaat niet mee in de vaak gedramatiseerde kijk naar daders en slachtoffers, maar biedt vertrouwen aan de betrokkenen en kijkt naar hun mogelijkheden. De criminologie kan door middel van het herstelrecht een sociaal verantwoordelijke rol spelen. Dit kan door het voeden van het debat op de reactie van normoverschrijding en tegelijkertijd een betere democratie te promoten.

Lode Walgrave heeft een prikkelend boek geschreven. Zijn visie op herstelrecht is duidelijk, transparant en met de beoogde doelstellingen en betekenissen verwoord. De auteur slaagt er ook in om zijn verhaal begrijpbaar te maken voor lezers die niet vertrouwd zijn met het herstelrechtelijke discours. Soms zal de lezer meegesleept worden in het enthousiasme en de overtuigingskracht van de schrijver. Echter, het al aangehaalde risico op evangelisch en moraliserend prediken schuilt achter elke pagina. Zijn doelstelling om dit te ondervangen met empirisch materiaal neutraliseert dit te weinig. De aangehaalde onderzoeksresultaten lijken stuk voor stuk te passen in zijn verhaal. Midden het boek heb je als lezer ook het gevoel dat telkens er een kritische reflectie van een andere auteur wordt aangehaald, dit een aanloop betekent om dit niet alleen te ontcrachten maar ook het eigen verhaal te bekrachtigen. Daarenboven hebben zijn introspectieve, haast autodidactische werkwijze en enthousiasmerende schrijfstijl als valkuil dat de moeilijkheidsgraad voor de schrijver om blinde vlekken en onvolkomenheden in zijn verhaal te detecteren, verhoogd wordt. Walgrave stelde ook dat hij dit 'evangelisme' zou ondervangen door zijn visie en verhaal open te stellen voor discussie. Walgrave is deze doelstelling al meer dan nagekomen. Op een constructieve wijze stelde Walgrave fragmenten van zijn boek open voor discussie. Zijn locomotieftekst 'Criminologie en strafrechtelijk beleid' in het jubileumboek n.a.v. dertig jaar Panopticon werd door verschillende auteurs becommentarieerd (Bruggeman e.a. 2009). Weliswaar was niet de volledige locomotieftekst aan dit boek gewijd maar enkele interessante passages werden vanuit andere invalshoeken, soms vrij kritisch, belicht. Ook in het Tijdschrift voor Herstelrecht werd zijn maximalistische visie op herstelrecht ter discussie voorgelegd (Walgrave 2009). Opnieuw vanuit een verscheidenheid aan perspectieven reageerden auteurs als Paul De Hert, Pauline Westerman en John Blad in datzelfde nummer. In deze boekbespreking gaan we niet in op deze verschillende inhoudelijke reflecties, maar trachten we nog enkele eerder algemene reflecties en kanttekeningen te formuleren.

Het herstelrecht vindt zijn weg in een amalgaam van disciplines en praktijken in scholen, burencollicten, collicten op de werkvloer, collicten tegen de mensenrechten, enzovoort. Academici specialiseren zich in specifieke deeldomeinen, theoretisch en/of praktisch georiënteerd. Daarenboven wordt het herstelgericht werken meer en meer geoperationaliseerd in aanverwante domeinen. Zo tracht men bij wijze van voorbeeld binnen hulpverleningsorganisaties van slachtoffers of daders methodieken te ontwikkelen om dat herstelgericht werken of perspectief te vertalen naar het eigen kader en werking. Vanuit deze evoluties zou de indruk kunnen ontstaan dat vooral in die ontwikkelingen de nieuwe uitdagingen voor het herstelrecht te vinden zijn. Echter, ook in de kern van het gedachtegoed blijven nog steeds heel wat vragen onbeantwoord. Walgrave slaagt er in de betekenissen van het concept herstelrecht met zijn waarden zowel op individueel als op proces/productniveau, overtuigingen en veronderstellingen terug onder de aandacht te brengen.

Binnen het herstelrechtelijke discours bespeuren we ook een eensgezindheid over het uitsluitend op vrijwillige basis participeren van slachtoffers aan een herstelgerichte praktijk. Voor daders heeft dit thema al tot menig debat geleid. Walgrave neemt een duidelijk en consistent standpunt in doorheen zijn boek. Braithwaite's theorie van *reintegrative shaming* (Braithwaite 1989) heeft daarin een zeer bepalende plaats. Herstelgerichte activiteiten zoals een bemiddeling of een conferentie hebben binnen dit concept een vooropgestelde doelstelling, uitkomst of product. Dergelijke activiteiten richten zich tot het begeleiden van de dader in een op voorhand vastgelegde psychologische weg van trauma, via schaamte naar herstel van het leed. Walgrave benadrukt ook het belang van schaamte, de spijtbetuiging, de uiting van schuld en vergeving. Doorheen de hoofdstukken in het boek wordt ook het aspect van verantwoording en verantwoordelijkheid opnemen door de dader heel erg benadrukt. Door dit op verantwoording en productgerichte concept kunnen andere noden, zorgen en behoeften van daders onder druk komen te staan. Katounas en Toews (2004) stelden al in vraag of herstelrecht wel voldoende gevoelig is voor de noden, perspectieven en bezorgdheden van daders. Een herstelrecht dat te sterk gericht is op verantwoording, schuld, schaamte, spijt en het bereiken van een specifieke uitkomst loopt hierdoor het risico een activiteit te worden die gericht is op de dader in plaats van met de dader. Katounas en Toews (2004) besluiten dat dit het risico met zich meebrengt dat punitieve en rehabiliterende maatregelen van het bestaande justitiële systeem overgenomen worden terwijl herstelrecht zich net hiertegen verzet.

Dichotomieën zijn Walgrave niet vreemd. Doorheen de hoofdstukken rijgt Walgrave de tweedelingen van herstelrecht tegenover retributie, over sociale bewegingen en nieuwe democratische samenlevingen aan elkaar. Walgrave's verhaal en vooral de verschillen met het andere worden door deze werkwijze duidelijk en begrijpbaar voor de lezer. Nadeel van deze constante tweedeling in goed en slecht is zijn eenzijdigheid. De scherpe kanten van het goede herstelrecht lijken wel onbestaand terwijl wat hiertegenover wordt geplaatst enkel negatieve effecten voortbrengt. Daarbij bekrachtigt deze negatieve opsomming op zijn beurt rechtstreeks de uitgangspunten van herstelrecht. Een begrijpbare en duidelijke tweedeling simplificeert beide tegenhangers ook in die mate dat het dualisme retributie-herstelrecht ook zijn tekortkomingen heeft. Zo hebben we de afgelopen jaren binnen het huidige strafrecht en zijn instituties toch enkele substantiële slachtoffer- en herstelgerichte evoluties gekend. Deze toch wel niet onbelang-

rijke nuances blijven achterwege in de beschreven dichotomieën. Daarnaast brengt het verder ontwikkelen van nieuwe herstelrechtelijke inzichten op basis van deze tweedeling ook nog een ander risico met zich mee. De mogelijks negatieve of perverse gevolgen van het ontwikkelde herstelrechtelijke concept, geoperationaliseerd in specifieke praktijken, zijn moeilijker te detecteren. De afgelopen jaren wordt hiermee in de herstelrechtelijke literatuur meer rekening gehouden. Nieuwe herstelrechtelijke inzichten lijken meer geënt op observaties van bestaande processen en praktijken eerder dan op de ideale, utopische, bijbelse of historische beelden die voorgehouden worden. Net deze blik op bestaande herstelrechtelijke praktijken leidt tot een grotere bewustwording van de mogelijke gevaren en knelpunten van herstelrecht. Meer nog, zij duiden ook de mogelijke manieren waarop deze praktijken transformeren en afglijden van hun oorspronkelijke doelen, inhoud en betekenis. Zo spreekt Walgrave in zijn herstelrechtelijke institutioneel model over opsluiting, het *new penology* model, gepresenteerd als noodzakelijk kwaad vanuit de gevarennotie en beveiliging van de maatschappij. Echter, binnen detentie kunnen ook herstelgerichte acties als herstelbemiddeling of werken via het herstelfonds plaatsvinden. Over het beschrijven van het specifieke karakter, de eigenheid en de kenmerken van de vrijheidsberoving zijn ook al menig bibliotheken gevuld. De kans is bestaande dat inhouden, betekenissen, posities en mogelijke effecten van deze herstelgerichte acties in een detentiecontext wijzigen, transformeren.

De grote verdienste van dit boek ligt mijn inziens niet zozeer in de beschrijving van het utopische beeld van wat herstelrecht zou kunnen betekenen. Deze ligt ook niet in het viertal motivationele redenen die Walgrave aanhaalt om dit boek te schrijven. Ook de gepresenteerde richting waarin herstelrecht dient te evolueren, roept op zijn minst vragen en kritische bedenkingen op. De verdienste van dit werkstuk ligt in zijn oproep aan de lezer tot reflectie. Zijn prikkelende overpeinzingen stemmen de lezer tot nadenken. En dit gaat niet enkel over het herstelrecht *an sich* maar ook aangaande de huidige justitiële, strafrechtelijke en maatschappelijke evoluties. Walgrave's boek heeft het debat verrijkt en om het met zijn woorden te zeggen 'There is nothing as practical as a good utopia to further the debate' (p. viii met eigen toevoeging).

LITERATUUR

- AERTSEN, I., DAEMS, T. en ROBERT, L. (eds.) (2006) *Institutionalizing Restorative Justice*. Cul-lompton: Willan Publishing, 313p.
- BAZEMORE, G. en WALGRAVE, L. (1999) 'Restorative juvenile justice: in search of fundamentals and an outline for systemic reform', In G. BAZEMORE en L. WALGRAVE (eds) *Restorative Justice for Juveniles. Repairing the Harm by Youth Crime*. Monsey, NY: Criminal Justice Press, 45-74.
- BOUTELLIER, H. (2000) *Crime and Morality. The Significance of Criminal Justice in Post-Modern Culture*. Dordrecht: Kluwer Academic, 181p.
- BRAITHWAITE, J. (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press, 238p.
- BRAITHWAITE, J. (2000) 'Decomposing a holistic vision of restorative justice', *Contemporary Justice Review*, 3 (4): 433-440.
- BRUGGEMAN, W., DE WREE, E., GOETHALS, J., PONSAERS, P., VAN CALSTER, P., VANDER BEKEN, T. en VERMEULEN, G. (eds.) (2009) *Van Pionier tot Onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*, Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, 822p.

- DALY, K. (2000) 'Revisiting the relationship between retributive and restorative justice' In H. STRANG and J. BRAITHWAITE (eds.) *Restorative Justice: Philosophy to Practice*. Aldershot: Ashgate, 33-55.
- DIGNAN, J. en CAVADINO, M. (1998) 'Which model of criminal justice offers the best scope for assisting victims of crime?' in E. Fattah en T. Peters (eds.) *Support for crime victims in a comparative perspective. A collection of essays dedicated to the memory of Prof. Frederic McClintock*. Leuven: University Press, 139-154.
- DIGNAN, J. (2002) 'Restorative Justice and the law: the case for an integrated, systematic approach', in L. Walgrave (ed.) *Restorative Justice and the Law*. Cullompton: Willan Publishing, 168-190.
- FATTAH, E. (1999) 'Some reflections on the paradigm of restorative justice and its viability for juvenile justice', in L. WALGRAVE (ed.) *Restorative Justice for Juveniles: potentialities, risks and problems for research*. Leuven: University Press, 389-403.
- ROCHE, D. (2007) 'Retribution and restorative justice', In G. Johnstone and D.W. Van Ness (eds.) *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, 75-88.
- TOEWS, B en KATOUNAS, J. (2004) 'Have offender needs and perspectives been adequately incorporated into RJ', In H. ZEHR en B. TOEWS (eds.) *Critical Issues in Restorative Justice*. MONSEY, NY: Criminal Justice Press, 107-117.
- WALGRAVE, L. (2009) 'Een maximalistische visie op herstelrecht', *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 3 (9), 19-38.
- ZEHR, H. (1990) *Changing Lenses. A new focus for crime and justice*. Scottsdale: Herald Press, 279p.
- ZEHR, H. (2002) *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse (PA): Good Books, 80p.